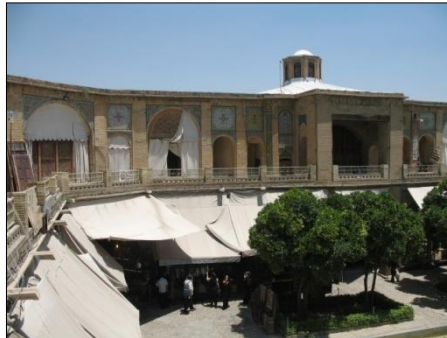

شناخت کالبدی سرا

محسن انصاری*

چکیده:

بازارها به عنوان شاهرگ‌های اصلی شهر از گذشته تا کنون دارای نقش تجاری، اجتماعی- فرهنگی و سیاسی بوده- اند. بازارها دارای فضاهای اصلی و فرعی متعددی هستند که از جمله فضاهای جنبی آن، سرا می باشد. سراها معمولاً در مجاورت راسته اصلی بازار قرار دارند و پلان و شکل فیزیکی آنها مانند اکثر کاروانسراها بصورت حیاط مرکزی است. حیاط اغلب سراها و مدارس تنها نقاطی در مجموعه بازار هستند که دارای گیاه و حوض آب می- باشند. حجره‌های بنکداران معتبر و تجار در یک یا دو طبقه گرداگرد این حیاط مرکزی قرار دارند. مسأله‌ای که در این مقاله مد نظر قرار گرفته است بررسی ویژگی سراها از لحاظ کالبدی و کارکردی و نقش آن در فضاهای شهری می‌باشد که در ابتدا، موقعیت شهری، ساختار فضایی، طرح و ترکیب حجمی و انواع فضاهای سرا پرداخته و در نهایت نتیجه گیری کلی ارائه شده است.

واژگان کلیدی: سرا، کاروانسرا، کاروانسراهای درون شهری، ساختارفضایی

مقدمه:

کاروانسرا واژه ای مرکب از کاروان و سرا به معنی محل اقامت کاروان و کاروانیان بوده است. این واژه به صورت همزمان برای کاروانسراهای بیابانی و کاروانسراهای شهری مورد استفاده قرار می گرفته است. در دوره ی اخیر غالباً به کاروانسراهای شهری سرا گفته می شود و اکنون نیز بسیاری از کاروانسراهای درون بازار را سرا می نامند. سراهای شهری به افراد تعلق داشتند و به طور معمول برای اهداف اقتصادی ساخته می شدند^۱. در قرون نخستین هجری تا حدود قرن های پنجم و ششم هجری از واژه ی رباط برای نامیدن برخی از کاروانسراها، به ویژه کاروانسراهای بیابانی استفاده می شد. نام بعضی از این رباط ها تا دوران اخیر باقی مانده است. از واژه ی رباط در ابتدا برای نامیدن برخی از قلعه ها و مراکز نظامی بویژه مراکز واقع در نواحی سرحدی اسلام استفاده می شد^۲. برخی از این مراکز پس از مدتی که کارکرد نظامی آن ها به دلایل گوناگونی از جمله تثبیت جنبه های امنیتی منطقه، گسترش مرزهای سرزمین های اسلامی و سایر علت ها از میان می رفت به کاروانسرا تبدیل می شد.

در قرن های چهارم و پنجم هجری از واژه ی تیم نیز برای نامیدن کاروانسرا استفاده می شد. در سفرنامه ناصر خسرو این واژه برای اشاره به کاروانسرا به کار رفته است. این واژه در دوره ی معاصر به صورت تیمچه به کار می رود و منظور از آن نوعی کاروانسرای سرپوشیده است که غالباً برای ارائه کالاها و ارزشمند و دفاتر اداری تجار در نظر گرفته می شده است. در مواردی از واژه ی خان و جمع آن، خانات نیز برای اشاره به کاروانسرا استفاده می شد^۳.

نام کاروانسراها براساس عوامل متعددی تعیین یا انتخاب می شده است، مانند نام بنیان گذار یا مالک یا نام کالایی که در یک کاروانسرا عرضه می شد، اسم شهری که بازرگانان آن شهر در آن کاروانسرا فعالیت داشتند مانند کاروانسرای یزدی ها یا تبریزی ها، جدید یا قدیمی بودن کاروانسرا مانند کاروانسرای نو، یا کاروانسرای کهنه، شکل معماری خاص یک کاروانسرا مانند کاروانسرای دالان دراز، و مصالح مورد استفاده در یک کاروانسرا مانند کاروانسرای سنگی.

موقعیت شهری